

חופש, שוויון ואחוה בפרשת בהר*

תקציר

המאמר דן בפסוק אחד מפסוקי-היובל בויקרא (כ"ה, י) ומאיר אותו באור מיוחד: "וְקַדְשֵׁתֶם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה, וּקְרַאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל-יִשְׁבְּתָהּ, יוֹבֵל הוּא תְהִיָּה לָכֶם, וְשָׁבְתֶם אִישׁ אֶל-אָחֻזָּתוֹ וְאִישׁ אֶל-מִשְׁפַּחְתּוֹ תֵּשְׁבוּ." בפסוק זה ניתן לזהות את שלושת העקרונות: חופש, שוויון, אחווה. עקרונות אלה, שצירופם יחד הלהיב את ההמונים הצרפתיים, שהסתערו על הבסטיליה בשנת 1789, ובכך נתנו את האות לפרוץ-המהפכה – רמוזים בפסוק שלנו. פרשני העת החדשה נתנו ביטוי בפירושיהם להלכי-הרוח של העת החדשה בסביבתם היהודית והכללית. אצל הפרשנים, שחוו את המהפכה, או שחיו במהלך המאה שאחריה – התחזקה המודעות למושגי-החופש, השוויון והאחוה. הפרשנים משלבים רעיונות על החירות ועל שוויון-הזכויות בפרשנותם על פסוקינו. דברי-ה' לעמו בפסוקי-השמיטה והיובל – ביססו את הרגישות למושגי המהפכה, זמן רב לפני אימוץ הרעיונות הללו על-ידי ההמון, שהסתער על הבסטיליה ביולי 1789 בקריאה ובתביעה ל"חופש, שוויון ואחוה".

מילות מפתח: שמיטה ויובל; המהפכה הצרפתית; חופש, שוויון ואחוה; פרשני-התורה בעת החדשה.

במאמר זה נבקש לדון בפסוק אחד מפסוקי-היובל בספר ויקרא פרק כ"ה, ולהאיר אותו באור מיוחד.

א. הפסוקים הראשונים בפרק כ"ה (א-ז) – עוסקים בשמיטה. בפסוקים אלה מדגיש הכתוב את שנת השבתון לארץ. בשבעת הפסוקים חוזרת המילה 'הארץ' שש פעמים – תוך הדגשת שבת-הארץ.¹

* מאמר זה הוא הרחבה של הרצאה, שהושמעה בימי-העיון בתנ"ך במכללת-הרצוג בקיץ תשע"א.

1.	ב –	כי תבואו אל	הארץ
		ושבתה	הארץ
	ד –	שבת שבתון יהיה	לארץ
	ה –	שבת שבתון יהיה	לארץ
	ו –	והיתה שבת	הארץ
	ז –	ולבהמתך ולחיה אשר	בארצך
			תהיה כל תבואתה לאכול

התורה מדגישה את המילה **ארץ**, שהיא התשתית הפיזית, אשר עליה עומד האדם, והיא גם הבסיס לשוויון-זכויות בין בני-האדם.

כך מנסח זאת הרש"ר הירש בפירושו לפסוקי-השמיטה:

נתאר לנו עתה את הלכות שביעית בהגשמתן. יש בהם משום מעשה הודאה, שאין כמוהו לשגב. אומה שלמה מכריזה במשך שנה תמימה בשדותיה ובקרקעותיה, בגינותיה ובכרי דשאיה, בכל פרי ובכל עשב: אדמתנו הלאומית היא לה', ואנחנו רק "גרים ותושבים" עמו. בלא רום לבב ובלא גאוות רכוש הם מצטרפים בשוויון זכויות אל עניי האדם ונעשים שווים אף לחית השדה.²

השגב הרוחני מתבטא בזיקה השוויונית של בני-האדם לארץ – לאדמה. שוויון-הזכויות והצדק החברתי – מודגשים אחת לשבע שנים בבוא שבת-השבתון לארץ.

ב. ששת הפסוקים הבאים (ח-יג) עוסקים ביובל. בפסוקים אלה עוברת ההדגשה מן הארץ אל יושביה – אל האדם.³ השמיטה היא של הארץ, והיובל הוא של האיש. השמיטה מסדירה את השותפות של כל בני-האדם בפרי-הארץ ובתנובת-האדמה, היובל מסדיר את השוויון בין בני-האדם ואת החירות האנושית.⁴ המעבר מן השמיטה אל היובל הוא המעבר מן האדמה – אל האדם, משמיטת הקרקע – אל הדרור לכל יושביה.

ג. נתמקד עתה בפסוק י מפסוקי-היובל:

וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה

L וְקִרְאתֶם דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל-יֹשְׁבֵיהָ

יּוֹבֵל הוּא תְהִיָּה לְכֶם

E וְשַׁבְתֶּם אִישׁ אֶל-אָחֳזָתוֹ

F וְאִישׁ אֶל-מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ

האותיות הלועזיות, הרשומות בשולי-הפסוק לעיל – רומזות לשלוש המילים, שהיו לסיסמת המהפכה הצרפתית.

2. פירוש הרש"ר הירש לויקרא כ"ה, ב.

3. ח – וספרת לך שבע שבתות שנים

והיו לך שבע שבתות השנים

י – וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה

ושבתם איש אל אחזתו

ואיש אל משפחתו תשובו

יא – שנת החמשים שנה תהיה לכם

יב – יובל היא קדש תהיה לכם

יג – תשובו איש אל אחזתו

4. פירוש דעת מקרא: "שנת היובל מהיית את עם ישראל להנהיג שוויון לא בחלוקת הקרקעות בלבד, אלא גם להנהיג שוויון בין בני-האדם שנא' וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה [...] כלומר שנת-היובל מבטלת כל עבדות בבני-ישראל וכל עבד עברי חייב לשוב אל משפחתו ואל אחזתו" – ראו: מ' בולה (מפרש), ויקרא, ב (דעת מקרא), ירושלים תשנ"ה, עמ' קפז.

FRATERNITE	EGALITE	LIBERTE
אחווה	שוויון	חופש

דומה, ששלוש המילים, שצירופן יחד הלהיב את ההמונים הצרפתים שהסתערו על הבסטיליה בשנת 1789, ובכך נתנו את האות לפרוץ-המהפכה – רמוזים בפסוק שלנו.

וקראתם דרוור בארץ	–	הוא החופש והחירות
ושבתם איש אל אחוזתו	–	הוא השוויון
ואיש אל משפחתו תשובו	–	הוא האחווה ⁵

השורש "חופש" נמצא בתנ"ך: "לחפשי ישלחנו..."⁶ "דרור" – המילה הנדירה והיקרה,⁷ מופיעה בתורה רק פעם אחת, וזאת – בפסוקנו. דרוור הוא יותר מחופש: חופש הוא הסרת-שעבוד זמני; דרוור הוא חירות מוחלטת. המילה דרוור מופיעה שלוש פעמים בנביאים.⁸ בכל הפסוקים מדובר על חירות אנושית. המילה מופיעה גם בכתובים – כשם של ציפור.⁹

המילה "שוויון" לא נמצאת בתנ"ך, אלא רק בספרות-ימי-הביניים, ועניינה – דמיון גמור.

המילה "אחווה" נמצאת פעם אחת בתנ"ך: בספר זכריה י"א, יד נאמר "להפר את האָחֻוּהּ בין יהודה ובין ישראל". עניינה של המילה הוא אהבת-אחים וידידות נאמנה.

האמנם רמוזה סיסמת המהפכה כבר בפסוקי פרשת בהר?

כך נמצא בדברי ר' יהודה-אריה-לייב אלטר, האדמו"ר השלישי מגור ב"שפת אמת" לפסוקנו:

ובני ישראל שיצאו ממצרים וניתן (=ונתנה) להם התורה יש בידם כוח החירות ולהביא גאולה לכל המקומות והזמנים כמו שנאמר וקראתם דרוור. וזה שאמר כי תבואו וכו' ושבתה הארץ שבת לה'. להעלות הארץ אל הרוחניות והפנימיות.¹⁰

לדעת השפת אמת, ביציאת-מצרים נטבעו היסודות לחזון "שלח את עמי". לעם ישראל יש הכוח להביא את הגאולה לכל המקומות ולכל הזמנים. לעם ישראל נאמר: וקראתם דרוור בארץ (=בעולם), לכל יושביה (=לכל האנושות).

השפת אמת משתמש בביטוי "כוח החירות". המילה חירות לא נמצאת בתנ"ך, והיא מופיעה בספרות-המדרש. במדרש-ההלכה ספרא לפסוקנו נאמר: "אין דרוור אלא חירות", דהיינו משמעה של החירות הוא חופש ודרור, וכן אנו אומרים בתפילה בחג הפסח "זמן חירותנו". לדעת השפת אמת, כבר ביציאת-מצרים נקבעו יסודות-החירות האוניברסליים,¹¹ ובפסוק

5. במהלך השתלמות למורים שקיימו בצרפת לפני שנים, הדגמנו שיעור בתורה בבית-ספר רמב"ם בפריס. השיעור עסק בפרק שלנו. במהלך העיון בפסוק י רמזתי רמזים עבים לתלמידים. כדי שיגלו בפסוק את סיסמת המהפכה. הגילוי גרם להתרגשות גדולה בקרב התלמידים ובקרב המורים שצפו בשיעור. השאלה שנשאלה הייתה: האומנם הכירה התורה כבר לפני אלפי שנים את סיסמת המהפכה או שמא מחוללי-המהפכה הושפעו מהפסוק שלנו. שאלה נוספת, שהטרידה את המורים, הייתה האם מותר לקשור את פרשנות פסוקי הקודש עם תהליכים חילוניים הנוגעים לעולם הנכרי, שבתוכו גרים היהודים?
6. שמות כ"א, א, כו-כו. בספר יחזקאל פרק כ"ז, כ – אומר הנביא: "דדן רַכְלֶתְךָ בַּבְּגָדִי חֶפֶשׁ לְרִכְבָּהּ". לפי דברי המפרשים, אין זה החופש שלנו, אלא כוונת "בגדי חֶפֶשׁ" היא בגדי יקר, שרק שרים השתמשו בהם.
7. ג' ליבוביץ, **עיונים חדשים בספר ויקרא**, ירושלים תשמ"ג, עמ' 415.
8. ישעיהו ס"א, א: "לקרא לשבויים דרוור ולאסירים פקח קוח", ירמיהו ל"ד, ח-ט: "לקרא להם דרוור לשלח איש עבדו"; יחזקאל מ"ו, יז: "והיתה לו עד שנת הדרור".
9. תהילים פ"ד, ד: "גם צפור מצאה בית ודרור קן לה"; משלי כ"ו, ב: "כצפור לנוד כדרור לעוף".
10. שפת אמת לויקרא כ"ה, י'.
11. הדברים חקוקים גם על פסל-החירות בכניסה לניו-יורק.

שלנו נמסר "כוח החירות" לעם ישראל – כדי לממש את החופש באנושות כולה.

ד. רגילים לראות במהפכה הצרפתית תחילתה של תקופה חדשה בהיסטוריה. תקופה זו מאופיינת בעקרונות ריבונית העם, חירות הפרט ושוויון בפני החוק. יום כיבוש הבסטיליה (14.7.1789) נחשב ליום פרוץ המהפכה. הסיסמה: "חופש, שוויון ואחוה", הייתה סיסמה, שהלהיבה את ההמונים. המהפכה הצרפתית השפיעה משמעותית על גורל האנושות בעת החדשה. כך מתאר זאת חיים ברקוביץ:

ביזכרונותיהם של אלה שחיו את המהפכה הצרפתית – זאת נחשבה כמעמד הר סיני ודיבר עליה במונחים של גאולה משיחית. לפי הדעה הרווחת המהפכה הצרפתית היא אחד האירועים המשמעותיים והחשובים בהיסטוריה, מהפך שנתן את האות לשינויים מרחיקי לכת בחיים הפוליטיים החברתיים והכלכליים. תחילה בצרפת ואחר כך בשאר מדינות אירופה.¹²

בזמן התרחשות המהפכה הרגישו אלה שחיו את האירוע שהם שותפים לחזון אחרית הימים (מובן, שהמתבוננים על המהפכה ועל בשורתה בפרספקטיבה של המחצית הראשונה של המאה העשרים, דרך האסון האוניברסלי של הנאציזם ושואת היהודים – רואים זאת אחרת לגמרי).

נבקש לברר האם ועד כמה, השפיעו אירועי המהפכה על פרשני-המקרא בעת החדשה בנוגע לפירושים של הפסוקים שלנו.

מיכאל גרוס מתייחס לתופעה של ריבוי חיבורי פרשנות למקרא בקרב העם היהודי בעת החדשה.

התורה ירדה לעולם במאה התשע עשרה, כך נראה לפחות מבחינת פרשנות התורה באשכנז. אחרי כשלוש מאות שנה שבהן לימוד התורה שבכתב התמקד בפירוש רש"י ובדרשנות, פתאום כותבים הכול פירושים חדשים על התורה: הרב מקלנבורג (הכתב והקבלה) והמלבי"ם (התורה והמצוה), שמואל דוד לוצאטו, הרב שמשון רפאל הירש והרב דוד צבי הופמן, הנצי"ב (העמק דבר) ורי מאיר שמחה הכהן מדווינסק (משך חכמה) ועוד רבים אחרים. מאז ימי בעלי התוספות לא זכור מקבץ כזה של פרשנים בצפיפות זמן ומרחב שכזו (בין נהר הרין לנהר הדנייפר, בין השנים תרי"ג-תרפ"ו, 1853-1926).¹³

ההסבר של גרוס לתופעה זאת – נעוץ בפולמוסים, שהתפתחו בעת החדשה סביב גורלו ועתידו של העם היהודי.

בעידן המחלוקות, כשעל כל המקורות קמו מערערים – זה מבטל את התורה שבעל-פה וזה מזלזל בקבלה וכדומה – אין לנו שיעור אלא התורה הזאת. הקבוצות כולן, כל אחת מסיבותיה היא, מחשיבות את התורה שבכתב, מכירות בסמכותה העליונה ורואות בה את שורש היהדות. ומתוך הסכמה עליה רבים על פרשנותה, פונים אל הפרשנות כדי להוכיח את צדקת הדרך, כדי לאשש את אמיתות ההשקפה הכללית ואת אורח החיים. בפרשנות המגמתית הפרשן מעניק משמעות לתורה, וזו בחזרה מאשרת את נגמתו. מעמדה המרומם של התורה

12. ח' ברקוביץ, מסורת ומהפכה: תרבות יהודית בצרפת בראשית העת החדשה, תרגמה א' סקסטין, ירושלים תשס"ז, עמ' 137.

13. מ' גרוס, 'דרכי פרשנות לתורה במאה הי"ט לאור הפולמוס הפנים-דתי של התקופה', מים מדליו, 13 (תשס"ב), עמ' 107-108.

שבכתב בעיני כול, בגיבוי ההתעניינות הרווחת בפרשת השבוע, הופכים את הפרשנות לתורה לנשק עיקרי להפצת הדעות, לשלילת הדעות האחרות ולשכנוע בצדקת הדרך. לדעת גרוס, פרשני המאה התשע עשרה הושפעו מהלכי-הרוח בזמנם והגיבו עליהם באמצעות הפרשנות.

גם מיכל דל מצביעה על השפעה כזאת.¹⁴ לדעתה, מצבם החוקי של היהודים במאות השמונה עשרה והתשע עשרה והחתיירה שלהם לשוויון-זכויות במדינות שחיו בהם – השפיעו על הפרשנים. בפירושיהם הם נתנו ביטוי להלכי-הרוח של העת החדשה בסביבתם היהודית והכללית. לדעת דל, ניתן לזהות תגובות מפורשות בפרשנות המאה התשע עשרה על אירועי השעה.

נעבור לעיין בפרשני העת החדשה, וננסה לזהות אזכור או התייחסות בפרשנות הפסוק שלנו לאירועי-הזמן, ובכלל זה – לאירועי-המהפכה.

ר' שלמה פפנהיים (1740-1814) כתב ספר "יריעות שלמה", שהוא מעין מילון מקראי. בנוגע למילה "יובל" הוא כותב:

יובל: בשנת היובל הזאת, לְשׁוֹן בלילה, בלבול ועירוב רשויות, שבשנת היובל יתבלבל סדר הרשויות בשדות ובעבדים, והיה כקונה פְּמוֹכָר, כעבד כאדוניו, כשפחה כגבירתה, כנושה כאשר נושה בו, חירות אחת ורשות אחת לכולם, אין קדימה ואיחור, יתרון ופחיתות זה על זה...¹⁵

ר' שלמה פפנהיים חי בזמן המהפכה, והוא מדבר בקטע פיוטי ומרתק זה על החירות ועל תערובת-הרשויות, ועל חזון השוויון והאחווה. משחק-המילים (על-פי ישעיה כ"ד, ב), שהקונה יהיה שווה למוכר, והעבד יהיה שווה לאדוניו, הוא משחק-מילים, המזכיר את הלך-הרוח המהפכני, אשר הֶעָצַם את הרעיון, שאין יתרון ואין פחיתות בין בני-האדם, אלא כולם שווים. ר' שלמה פפנהיים רואה ביובל סמל, המייצג את החירות האוניברסלית ואת השאיפה של האנושות לאחווה ולצדק חברתי.

ר' מאיר לייבוש בן יחיאל מיכל ויזר, המלבי"ם (1809-1879), נולד כבר אחרי המהפכה, אולם גם הוא משתמש במונחים הרווחים בזמנו:

וקראתם דרור – אין דרור אלא חירות (ספרא). לכולי עלמא הדרור מורה על החירות כמו ציפור דרור שאינו תחת רשות אדם.¹⁶

המלבי"ם מדגיש את המילה חירות, מילה, שלא רווחה בלשון פרשני-ימי-הביניים והיא הפכה להיות לסמל ולסיסמה בעת החדשה. המלבי"ם מתייחס בדבריו למחלוקת שבמדרש-ההלכה בין ת"ק לבין ר' יהודה (עו"ש). המלבי"ם קובע, שהכול מסכימים, שהדרור של היובל הוא החופש והחירות של בני-האדם באשר הם.

14. מ' דל, 'פרשנות אורתודוקסית לתורה בעידן של תמורות: הפולמוס בפירושיהם של ר"צ מקלנבורג ומלבי"ם', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשס"ח.

15. ר' שלמה פפנהיים, **יריעות שלמה**, א, דיהרנפורט תקמ"ד, עמ' עב יריעה טו. ר' יעקב-צבי מקלנבורג (1785-1865) מצטט בפירושו "הכתב והקבלה" את דברי יריעות שלמה מילה במילה. זאת דרכו של הכתב והקבלה לצטט פעמים הרבה את דברי יריעות שלמה. ניסוח דבריו של ר' שלמה פפנהיים הושפע, ככל הנראה, מהפסוק בישעיהו כ"ד, ב: "והיה כעם ככהן, כעבד כאדוניו, כשפחה כגבירתה, כקונה כמוכר, כמלווה כלווה, כְּנֶשֶׁה כאשר נָשָׂא בו."

16. פירוש המלבי"ם לויקרא כ"ה, י.

גם ר' שמשון רפאל הירש (1808-1888) נולד אחרי המהפכה, אולם הוא חי בגרמניה, אשר בה הלכי-הרוח הליברליים ושוויון-הזכויות תפסו משקל גדול בשיח החברתי במאה התשע עשרה. בפירושו על פסוקי-היובל הוא משתמש בנוסחאות, שהיו חלק מהשיח הציבורי בסביבתו:

וכעין זה גם יום-הכיפורים של שנת-היובל. בכוחו תזכה האומה לתחייה חברתית ומדינית, וזו מעלה ארוכה ליחסי האומה – כלפי פנים וכלפי חוץ כאחת, והרי זו מתנת-חסד של אל כל-יכול עושה פלא. חוסר השוויון של הרכוש וכל רב-גוניות גורלות בני אדם – הביאו לידי תוצאות מנוגדות: של עושר ועוני, של תלות ועצמאות, והרי אלה מומים, שחי החברה לקו בהם... ועל כל אלה – יכפר היובל.¹⁷

אי-אפשר לטעות בדבריו של הרש"ר הירש: רוח-הזמן נושבת בפירושו. תיקון החברה צריך לבוא לידי ביטוי בחירות-הפרט ובשוויון בין בני-אדם. את הבשורה הזאת מביא היובל לעולם, וגם בכך מהווה העם היהודי אור לגויים.

הרש"ר הירש משווה בין יום הכיפורים שבכל שנה לבין יום הכיפורים של היובל:

יום-הכיפורים של כל שנה הוא יום התחייה המוסרית. ובשנת-היובל הוא גם התחייה החברתית של האומה. ביום זה יוצא הקול מפי ה', והוא מכריז על חירות הארץ. שנת-היובל תביא כפרה חברתית.¹⁸

הרש"ר הירש מעצים את כוחו של היובל. אם יום-הכיפורים של כל שנה מתקן את מעמדו המוסרי של כל יחיד ויחיד בפני עצמו, הרי יום-הכיפורים של היובל מתקן ומכפר על העוול החברתי ועל הדיכוי והשעבוד של בני-האדם. זהו יום-הכיפורים של הציבור. היובל ממלא את שליחותה של המהפכה.

ר' נפתלי-צבי-יהודה ברלין – הנצי"ב מוולוז'ין (1818-1893) מוסיף בפירושו "העמק דבר" ממד נוסף לחירות, אשר לה שותפים בני-האדם ביובל.

וקראתם דרוך – נכלל בזה בעלי מלחמה העומדין חוץ לביתם בשעבוד המלוכה ונימוסי המדינה וביובל שבים לביתם ולאחוזתם...¹⁹

בדברים אלה יש מעין תפילה לשחרורם של המגויסים בצו-המלוכה ולחופש, שיקבלו בבוא היובל. החירות, שהיובל מקנה לבני-האדם – כוללת גם את השחרור מחובות השירות הצבאי ומשעבודם של האזרחים למשימות השלטון.

ומוסיף הנצי"ב ומבאר את החזרה ביובל אל המשפחה:

ואיש אל משפחתו תשובו – אפילו אין לו אחוזה הולך לעיקר משפחתו ונקבצים כל בני המשפחה זה לזה [...] דבמה שנקבצים כל בני המשפחה לעיקר מולדתם גורם לתקן את העניינים שגרים להיות התרחקות ויהיו קבועים עם כל בני משפחתם.²⁰

לדעת הנצי"ב, האחוה של היובל מחזירה הביתה בני-משפחה שהתרחקו, ויהיו הסיבות אשר יהיו להתרחקות בני-משפחה אלה מאלה; היובל מתקן את סיבות ההתרחקות ואת הגורמים

17. פירוש הרש"ר הירש לויקרא כ"ה, ט.

18. שם.

19. העמק דבר לויקרא כ"ה, י.

20. שם.

שיצרו פירוד. היובל מחזיר את האחווה למשפחות האומה.

ר' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק, בעל משך חכמה (1843-1926) – חי כבר במחצית השנייה של המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים. גם בדבריו מהדהדת הרגשותו בקשר למצב העם היהודי בעת החדשה.

ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו – פשטא דְקָרָא דורה לנו התועליות, כאשר ישובו איש אל אחוזתו – הרי הפיזור בין חיי המשפחה בא ממסיבות הזמן (=מנסיבות הזמן) אשר מְרַחֵק אחים, זה פונה לצפון וזה פונה לדרום לבקש טְרָפוּ ומזונו. אמנם אם ישובו איש אל אחוזתו, ישובו בתי האבות לדור במקום (אשר) הורישום אבותם, ויתלקטו אנשי המשפחה אשר מכרו אחוזותיהם ונתרחקו זה מזה.²¹

המשך חכמה רומז על התופעה של פיזור העם היהודי במחצית השנייה של המאה התשע עשרה ועל התפרקותן של המשפחות – זו לכאן וזו לכאן (משנת 1880 ועד 1910 עזבו שלושה מיליון יהודים את אירופה, רובם לאמריקה). שוויון-הזכויות שהיהודים דרשו – לא עלה יפה, ולכן יהודים רבים חיפשו את מזלם מחוץ לאירופה. זה שם פעמיו לארץ-ישראל וזה – לגלויות אחרות. ר' מאיר שמחה רואה ביובל מאורע, שיחזיר את נדחי המשפחות הביתה. לדעתו, סיבת-הסיבות להתרחקות היא סיבה כלכלית: אנשים מבקשים פרנסתם בכל מקום אפשרי. היובל יסייע להתגבר על הפערים הכלכליים ויאפשר למשפחות להתאחד ולחדש את האחווה ביניהן.

כדי להכיר בכך שאכן מאורעות השעה השפיעו על פרשני העת החדשה – ראוי להשוות את דברי הפרשנים הקדומים – לאלה של העת החדשה.

להלן דוגמאות אחדות מדברי הפרשנים הקדומים הדנים בפסוקינו, ואין בהם הרמיזות המפורשות לרוח-השוויון והחירות, שמוצאים אנו בפרשנים המאוחרים:

רש"י: אינו מזכיר אף אחד ממושגי החירות והשוויון. בנוגע למילה 'דרור' הוא מפרש – 'שְׁדָר' בכל מקום שהוא רוצה ואינו ברשות אחרים, דהיינו רש"י דן בעיקר בשרור העבדים, ולא בחירות ובשוויון בין בני-האדם.

רס"ג: וקראתם דרור – הַכְרִיזו שחרור'. יש כאן התייחסות לשחרורו של העבד.

ראב"ע: '(המילה) דרור ידועה והוא כמו חפשי. הוא מזכיר את ציפור הדרור, שאינה יכולה להתקיים בשבי. הפירוש מכוון לשחרור העבד לחופשי, אבל אין במושג זה מן המשמעות החדשה של החופש, כפי שמצאנו בפרשנים המאוחרים.

רמב"ן: 'אבל אמר וקראתם דרור בארץ לכל יושביה – שיהיו כולן בני-חורין לְדוֹר בכל מקום שירצו'.

פירוש זה דומה לפירושו של רש"י. כוונת הרמב"ן היא, שלעבד המשתחרר תהיה האפשרות לגור בכל מקום, ולא להיות צמוד לאדון.

נמצא, כי **בכל** הפרשנים הנ"ל **אין** התייחסות לחופש ולשוויון – במובן, שניתן להם בעת החדשה.

21. משך חכמה לויקרא כ"ה, י.

סיכום

דומה, כי אצל הפרשנים, שחוו את המהפכה או שחיו במהלך המאה שאחריה – התחזקה המודעות למושגי החופש, השוויון והאחוה. הפרשנים משלבים רעיונות על החירות ועל שוויון הזכויות בדבריהם – בכלל, ובפרשנותם על פסוקינו – בפרט.

כאן המקום לסייג את דברינו ולקבוע, כי היסודות של רעיונות המהפכה בעולם הכללי הם יסודות אחרים מאלה של החופש והשוויון בדברי פרשנינו, המאמינים בתורה מן השמים.

היסודות של השוויון בעולם הכללי נובעים מתפיסה ליברלית של השוויון בין בני-האדם וערכו של כל פרט בחברה. החופש והשוויון בתורת-ישראל – מבוססים על היות האדם נברא בצלם אלוקים, ועל כך שהקב"ה קבע את סדרי-המשטר והשלטון בעם-ישראל.

עם זאת, אי-אפשר להתעלם מההשפעה של מושגים רווחים בחברה הכללית על פרשנינו, גם אם המשמעות של אותם מושגים איננה זהה בחול ובקודש.

ניתן לקבוע, כי בדבר ה' לעמו בפסוקי-השמיטה והיובל – אפשר להבחין ברגישות למושגי המהפכה, זמן רב לפני אימוץ הרעיונות הללו על-ידי ההמון, שהסתער על הבסטיליה ביולי 1789 בקריאה ובתביעה ל"חופש, שוויון ואחוה".